

**VJERNIK I NEVJERNIK
POD »UNAKRSNIM PRITISKOM«
CHARLES TAYLOR O SEKULARNOM DOBU**

Ivica Raguž, Đakovo

UDK 211.5:140
140:211.5
Pregledni članak
Primljeno 10/2007

Sažetak

Članak analizira nedavno objavljenu knjigu kanadskoga filozofa Charlesa Taylora »Sekularno doba«. Prikazuju se temeljne misli toga opsežnog djela. Članak je podijeljen u pet poglavlja koja uglavnom slijede poglavlja Taylorove knjige.

Najprije se predstavlja Taylorovo poimanje modernoga doba spram predmodernoga. Progovara se o razlikama, posebnostima, opasnostima, jednoga i drugoga doba. Potom se posebna pozornost posvećuje Taylorovim promišljanjima o ulozi kršćanske vjere u predmodernom i modernom razdoblju. Nadalje, analiziraju se važni pojmovi Taylorove knjige kao što su »isključivi humanizam«, »providnosni deizam«, »protu-prosvjetiteljstvo«, »unakrsni pritisak« i drugi pojmovi. U svim tim i drugim pojmovima dolazi do izražaja slojevitost i složenost novovjekovnoga doba, koje predstavlja za kršćansku vjeru izazov i opasnost, ali također i šansu za njezine nove izričaje i drukčija ostvarenja. Na koncu, u završnom osvrtu, vrjednuje se djelo Charlesa Taylora kao važno i nezaobilazno djelo za teologiju jer omogućuje potpunije razumijevanje današnjega vremena. Bez razumijevanja današnjega vremena kršćanska vjera ne može pružiti kritiku, izazov i istinsko nadahnuće za čovjeka »sekularnoga doba«.

Ključne riječi: *Charles Taylor, novovjekovlje, predmoderno doba, kršćanstvo, reformacija, »isključivi humanizam«*

Uvod

Kanadski filozof Charles Taylor nedavno je objavio djelo pod naslovom »Sekularno doba«¹. Okosnica su ove knjige predavanja (»Gifford Lectures«) koja je Taylor održao u Edinburghu 1999. godine. Promatrajući cjelokupno filozofsko djelo Charlesa Taylora, »Sekularno doba« predstavlja na određeni način svojevrsan vrhunac i sažetak njegovih dugogodišnjih promišljanja o novovjekovlju, sekularizaciji, o religiji u novovjekovlju i u procesu sekularizacije.² Djelo pruža vrlo opširno filozofsko, sociološko i teološko razumijevanje novovjekovlja. Sasvim je razumljivo da u ovom kratkom članku nije moguće predstaviti ovo golemo djelo (874 stranice!). Članak također nema nakanu kritičkoga vrjednovanja Taylorovih teza o sekularnom dobu, što bi zahtijevalo puno opširniju analizu, posebice u kontekstu drugih teorija o nastanku, razvoju i misaonim odrednicama novovjekovlja. Pokušat će se ukazati samo na ona Taylorova razmišljanja koja su važna za razumijevanje kršćanstva i Crkve u današnjem vremenu i koja mogu biti od velike koristi za samu teologiju.

Knjiga je podijeljena u pet cjelina: 1. Djelo »reforme«. 2. Prekretnica. 3. Učinak nove. 4. Priče sekularizacije. 5. Uvjeti vjerovanja. Predstavljanje Taylorove knjige slijedit će ovih pet cjelina.

1. »Nepropusni subjekt« i »isključivi humanizam«

U prvomu poglavlju »Bedemi vjere« Taylor ukazuje na temeljnu razliku između predmodernoga i modernoga shvaćanja čovjeka. Predmoderni je čovjek »propustan subjekt« (»porous self«). To znači da on živi u »očaranom svijetu«, otvoren je i propustan spram onoga što je izvan njega: Bog, bogovi, svijet duhova. »Propusni subjekt« tako se nalazi u svijetu posredništva te time ne posjeduje direktan pristup Bogu i društvu. Za razliku od predmodernoga čovjeka moderni je čovjek »nepropustan« (»buffered self«), zatvoren u sebi, individuum, koji nije više izložen svijetu duhova i koji se poima prvenstveno polazeći od sebe, a ne od Boga ili neke druge objektivne strukture. Toga nepropusnog subjekta

¹ C. TAYLOR, *A Secular Age*, The Belknap Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts, London - England, 2007.

² O nekim vidovima Taylorova poimanja novovjekovlja u njegovim prijašnjim radovima vidi I. RAGUŽ, »Kultura alternativnoga kao izazov znanosti i pastoralu«, u: *Bogoslovska smotra* 2 (2006), str. 457.-471.

Taylor naziva još i »razdvojenim« (»disengaged«): »Nepropusno sebstvo u svojoj je biti sebstvo koje je svjesno mogućnosti razdvajanja. To razdvajanje često se ostvaruje u odnosu prema cijelomu prirodnom i društvenom okruženju.«³ Taj će pojam »razdvojenoga«, odnosno »rastjelovljenoga« subjekta ili razuma za Taylora biti važan u daljnjemu promišljanju sekularnoga doba.⁴ Novo, sekularno ili novovjekovno doba kanadski filozof opisuje drukčijim poimanjem stvarnosti i vremena⁵: dok je predmoderni doba bilo vođeno idejom kozmosa (uređeni svemir koji oblikuje čovjeka), sada preostaje samo još ideja univerzuma (prazan svemir koji ne određuje više čovjeka⁶; vrijeme je sada isključivo shvaćeno linearno, bez odnosa prema posebnom, svetom vremenu.

Nakon što je ukratko pojasnio razliku između predmodernoga i modernoga doba, naš autor pojašnjava značenje pojma »reforme« koji je ujedno i naslov prve cjeline. Pod »reformom« se misli na težnju modernoga čovjeka za poretkom, redom koja će na koncu i uzrokovati slom hijerarhijskoga, »očaranoga« doba. Nadalje, »reforma« označava i naglasak modernoga doba isključivo na »čovjekov razvitak« (»human flourishing«), a ne na ono što ga nadilazi što je, prema Tayloru, ključna ideja ne samo kršćanstva, nego i svih drugih, visoko razvijenih religija, npr. budizma.⁷ Tako shvaćena »reforma« nije počela dakako sa 16. stoljećem, nego već u srednjovjekovlju, napose u kasnom srednjovjekovlju s mnogim pokušajima reforma Crkve i religije i s novim naglascima u teologiji i duhovnosti. Radi se o sljedećem: obrat prema nutarnjoj i osobnoj pobožnosti, poteškoća sa sakramentima i crkveno kontroliranom magijom te naglasak na spasenje po osobnoj vjeri, a ne po onomu izvanjskom.⁸ Veliku prekretnicu u

³ Isto, str. 42.

⁴ Taylor ukazuje na važnost ideje karnevala u predmodernom dobu. (str. 45.-54.) Karneval je shvaćen kao »anti-struktura« postojećoj strukturi vlasti. S »nepropusnim subjektom« i karneval gubi na značenju. On je doduše ponovno ponovo oživljen u ideji revolucije (Francuske, Oktobarske) i 68-im godinama 20. stoljeća, ali s jednom bitnom razlikom: tako shvaćena »anti-struktura« kani biti posljednja struktura koja će onemogućiti svaku daljnju »anti-strukturu« (str. 53.). To znači da zadnju riječ opet ima »nepropustan subjekt« koji se teško miri s idejom »anti-strukture«. Nadovezujući se na Taylora, mogli bismo reći da je jedna od zadaća Crkve danas pod određenim vidom biti »anti-struktura«, ukaz na nešto što nadilazi postojeće strukture društva (politika, mediji, tržište itd.). I kao što karneval nije imao ulogu samo relativiziranja, već i ponovnoga osmišljavanja strukture (str. 47.), tako i Crkva ima ulogu relativiziranja strukture društva te upravo na taj način njegova ponovnog osmišljavanja.

⁵ Usp. str. 54.-61.

⁶ Izvršna studija o toj problematici R. BRAGUE, *La sagesse du monde. Histoire de l'expérience humaine de L'Univers*, Fayard, Paris, 1999.

⁷ Usp. C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 67.

⁸ Usp. str. 75.-76.

»reformi« odigrala je reformacija⁹. Reformacija je »motor raščarenja«¹⁰. Sada je sve ono izvanjsko koje se shvaćalo »propusnim« prema Bogu (Crkva, sakramenti, sveci) postalo problematično. Preostaje samo vjera, ali vjera koja ne premješta čovjeka u neko područje svetoga. Čovjek i dalje ostaje sekularan, ovosvjetski, a jedino mjesto Božjega djelovanja jest čovjekova unutrašnjost, odnosno njegova vjera. Tako dolazi do vrjednovanja »običnoga života« (»ordinary life«), pri čemu se relativizira i odbacuje ideja staleža (npr. redovništvo ili sakrament sv. reda) koji ima ulogu predstavljanja Boga. Budući da je reformacija krenula s radikalnim pročišćavanjem svega magijskoga ili onoga što bi predstavljalo Boga, ona je, prema Tayloru, bila vođena idejom poretka: potrebno je stvoriti pravi red i poredak i osloboditi ga od svega iracionalnoga.¹¹ Jednom riječju, s reformacijom čovjek postaje sve više »nepropustan«, što ima za posljedicu da se on više ne definira u odnosu prema Bogu, već unutar sebe samoga. Takav novi, moderni humanizam Taylor naziva »isključivim humanizmom«: sve što je izvan čovjeka (red, poredak) više ne može biti izričajem Boga, niti može služiti nasljedovanju i proslavi Boga, već jedino ostvarenju čovjekova razvitka.¹²

2. »Disciplinirano društvo«

U drugomu poglavlju, »Nastanak discipliniranoga društva«, naš autor pokazuje kako je moderni, »isključivi humanizam« doveo do toga da se moderno društvo počelo sve više disciplinirati. Već smo vidjeli da je veliku ulogu u tomu odigrala reformacija u svomu discipliniranju i racionaliziranju katoličko-sakramentalnoga pogleda na svijet. Na tragu toga discipliniranja i racionaliziranja društva ne čudi da u 16. stoljeću vrlo velik utjecaj ima neostoicizam koji stavlja poseban naglasak na racionaliziranje cjelokupne stvarnosti i čovjekova života. On će, prema Tayloru, pripremiti teren za antropocentrizam kasnijega deizma.¹³

⁹ Možda još uvijek najbolja analiza reformacije kao događaja nastanka modernoga sekularnog doba može se pronaći u Hegelovim promišljanjima o reformaciji. Vidi o tomu I. RAGUŽ, *Kant i Hegel o molitvi i kultu*, u: B. VULETA – A. VUČKOVIĆ – I. MILANOVIĆ-LITRE (prir.), *Dijalogom do mira. Zbornik radova u čast dr. Željku Mardešiću*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2005., str. 205.-208.

¹⁰ C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 77.

¹¹ Boraveći ili samo putujući protestantskim zemljama nije teško ne uočiti njihovu potrebu za redom, racionalnošću, čistoćom, poretkom u organiziranju društva, ali i u običnom uređenju svakodnevnoga života, za razliku od pretežno »katoličkih zemalja«. Ta protestantska potreba za poretkom svakako je vrijedna divljenja, no postavlja se pitanje je li u protestantskim zemljama ugodnije i ljepše živjeti negoli u katoličkim.

¹² C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 84.

¹³ Usp. isto, str. 117.

Kanadski filozof uviđa i sličnost između asketizma, neostoicizma i kalvinizma: svima je zajedničko discipliniranje i racionaliziranje cjelokupne stvarnosti¹⁴. U središtu nije više nekakva izvanjska »forma«, već čovjekova volja: »Pokazao sam kako neostoicizam daje važno mjesto za stav rekonstrukcije. Naglasak se pomiče od ideje forme koja teži svojemu vlastitom realiziranju, ali zahtijeva naše sudionništvo, prema ideji forme koju moć volje nameće *ab extra* našem životu.«¹⁵ Tu misao Taylor uočava kod Descartesa, u njegovoj ideji »velikodušnosti«.

Okretanje prema imanenciji događa se i u samoj religiji, napose u slikarstvu gdje se, od kasnoga srednjovjekovlja, sve više ističe običan ljudski život, odnosno prisutnost Boga u običnom ljudskom životu. Za našega je autora »ironija da upravo to, toliko puno ploda pobožnosti i vjere, priprema teren za bijeg od vjere u potpuno imanentni svijet.«¹⁶

Upravo takvo disciplinirano društvo stvara »veliko razdruživanje« (»disembedding«), o čemu se Taylor bavi u trećem poglavlju. Taylor polazi od činjenice da se čovjek u prijašnjim kulturama odnosio prema Bogu uvijek kao dio društva. Bilo je nemoguće sebe zamisliti izvan ili bez društva. S pojavom »osovinskih religija« (budizam, starozavjetni proroci i dr.) događa se razdruživanje s obzirom na društveni poredak, kozmos i ljudsko dobro. Na temelju toga razdruživanja u moderno doba nastaju i drukčije »društvene predodžbe« (četvrto poglavlje). Te se predodžbe odnose na drukčije poimanje sljedećih stvarnosti: a) »Moralnoga poretka«. Sada se polazi od pojedinaca i njihova uzajamnog poštivanja, a ne od prethodno stabiliziranoga poretka: »Organizacija društva [...] ne prosuđuje se više prema svojoj prirodjenoj formi, nego instrumentalno.«¹⁷ b) Ekonomija: s isticanjem »običnoga života« ekonomija postaje sve važnija za modernoga čovjeka. Taylor zgodno primjećuje kako logika ekonomije iziskuje sve veću racionalizaciju (»money making« zahtijeva smirenost), a time i »uglađenost« i civiliziranost¹⁸. Budući da više nema jednoga, zajedničkog poretka, ekonomija se također odvaja od politike i postaje neovisna; c) Javnost: kao i ekonomija, i javnost ili javno mnijenje također se razdvaja i postaje neovisno o

¹⁴ *Isto*, str. 119.

¹⁵ *Isto*, str. 130.

¹⁶ *Isto*, str. 145.

¹⁷ *Isto*, str. 166. Taylor upozorava da se moderni individualizam ne smije odmah promatrati negativno, tj. kao onaj koji razgrađuje i ugrožava zajednicu. Individualizam dapače stvara samo jedan drukčiji način življenja zajednice (usp. str. 169ss)

¹⁸ *Isto*, str. 180.

politici.¹⁹ d) Suverenost naroda: narod se definira neovisno o jednom vječno zadanim strukturama; e) Neposrednost pristupa društvu: dok je predmoderni čovjek (»homo hierarchicus«²⁰) uvijek trebao predstavnike (hijerarhiju) kako bi dobio pristup društvu, odnosno uvijek je njegov pristup bio posredovan, moderni čovjek ne traži više predstavnike i svoj društveni angažman ostvaruje neposredno.

U drugoj velikoj cjelini »Prekretnica« Taylor nastavlja sa svojom opsežnom analizom novovjekovlja. Navodi tri temeljna »antropocentrična preokreta« koji su se dogodili unutar tzv. »providonosnog deizma« koji je zavladao u novovjekovlju: 1. Od Boga se očekuje samo minimum, a to je ostvarenje vlastitoga dobra; 2. Zamračivanje ideje milosti: Bog je dao čovjeku razum kojim se treba sam koristiti kako bi spoznao i ostvarivao Božji poredak; 3. Iščežnjuće misterioznosti, jer se sve racionalizira.

Prema našem autoru zanimljivo je primijetiti da se »antropocentrični preokret« očituje u stalnom naglašavanju moralnosti, pri čemu se i religija reducira na moral.²¹ Pod moralom se misli na discipliniranje vjernika moralnim normama. Dakle, naglasak je na vlastitoj snazi i naporu oko moralnoga napretka, a ne na milosnom djelovanju Boga. Moraliziranje ili discipliniranje opet je usko povezano s ekonomijom, koja upravo sve to zahtijeva radi sve veće uspješnosti i koja »čini beskorisnim svaki pokušaj da transcendiramo sebe, da smjermamo onkraj uobičajenoga ljudskog razvitka.«²² Sve u svemu, »providonosni deizam« uzrokuje »isključivi humanizam«, u kojemu čovjek nastoji ostvarivati svoju sreću na zemlji bez Boga.²³ Jako je važna misao da s nestajanjem ideje Boga nestaje, unutar već spomenute racionalizacije i discipliniranja, i sve ono čime čovjek ne bi sebe kontrolirao, napose emocije. Drugim riječima, prema kanadskom filozofu, nastaje tzv. »uglašeno društvo« (»polite society«). To znači da se i komunikacija među ljudima ne događa više na mjestima »nekontrola«

¹⁹ Usp. *isto*, str. 194s. Naslanjajući se na misli našega autora mogli bismo reći da je Crkva, nastojanjem oko slobode spram države, doprinijela ideji slobode javnoga mnijenja od postojećih političkih struktura. U tom smislu Crkva je nadahnula nastanak ideje o slobodi javnoga mnijenja, odnosno medija.

²⁰ Izvrsna promišljanja o razlici između predmodernoga (»hijerarhijskoga«) i modernoga čovjeka vidi G. LAFONT, *Storia teologica della Chiesa*, San Paolo, Cinisello Balsamo, 1997., str. 117.-120.

²¹ Tu se jasno pokazuje koliko moraliziranje u religiji može ugroziti samu religiju. Prema Tayloru, to je posebno slučaj kod »evangelikalizma«, koji je, naglašavajući na ekstremnan način samokontrolu, otvorio put prema nevjerničkoj filozofiji samokontrole (*Isto*, str. 395.).

²² *Isto*, str. 230.

²³ Taylor opet ne propušta naglasiti da se »isključivi humanizam« ne smije samo negativno promatrati. On je istovremeno stavio u središte čovjekovu dobrohotnost i altruizam prema bližnjima, univerzalnu solidarnost (usp. *Isto*, str. 247s, 255s).

(crkve, trgovi, tržnice), nego u salonima i kafićima.²⁴ Jednom riječju, »isključivi humanizam« ili »uglašeno društvo« novovjekovlja polazi od čovjekove samokontrole, osjećaja moći i samosvjesnoga subjekta koji sam sebi daje zakon i koji u sebi razotkriva sposobnost za dobročinstvo, simpatiju, za univerzalnu solidarnost.²⁵

U sljedećem poglavlju druge cjeline Taylor progovara o »nepersonalnom poretku«. Bit je deizma, za našega autora, neprihvatanje ideje Božjega zahvata i djelovanja u povijesti. Stoga deizam ističe važnost poretka, ali poretka koji je neosoban, tj. koji neovisno djeluje o samomu Bogu. Naš je autor mišljenja, a to će obrazlagati u cijeloj svojoj knjizi, da je reformacija doprinijela »providonosnom deizmu« i »isključivom humanizmu«. Naime, reformacija razdvaja sakralno i profano, prepuštajući profano njemu samome. U tom smislu reformacija je potaknula čovjeka da se shvaća isključivo u imanentnom poretku.²⁶ Nadalje, »providonosni deizam« zapravo je međurazdoblje između vjere i ateizma, on je otvorio put prema nevjeri u našem dobu.²⁷

3. »Unakrsni pritisak«

U trećoj cjelini, »Učinak nove«, Taylor najprije prikazuje određena »oboljenja« modernoga doba. Na prvi pogled čini se da je moderni čovjek, kao »nepropusno sebstvo«, u potpunosti neranjiv. No, ako se bolje analizira stanje modernoga čovjeka, tada se može primijetiti da on pati od »gubitka smisla«. Drugim riječima, moderni čovjek živi pod tzv. »unakrsnim pritiskom« (»cross-pressure«) što u njemu stvara posebnu, novovjekovnu melankoliju, »spleen«: s jedne strane potpuno je siguran u svojem nepropusnom i neranjivom identitetu, a s druge strane osjeća da se time zatvara drugim mogućnostima, da izvan njegova »nepropusnog sebstva« ne postoji nikakvo značenje.²⁸ Taylor će se kasnije, na kraju knjige, ponovno vratiti tomu »oboljenju« novovjekovnoga čovjeka.

Drugo poglavlje, »Tamni bezdan vremena«, između ostaloga pruža nam sjajno zapažanje našega pisca o tomu kako, s obzirom na porijeklo svijeta i

²⁴ *Isto*, str. 235s.

²⁵ Usp. *isto*, str. 261s.

²⁶ Usp. *isto*, str. 291s.

²⁷ Usp. *isto*, str. 293.

²⁸ Usp. *isto*, str. 302s.

čovjeka, kreacionisti i darwinisti dijele isto mišljenje.²⁹ I jedni i drugi imaju poteškoća s kontingencijom, a time i s misterijem. Prvi ističu da je Bog na jasan i jednostavan način stvorio svijet, a drugi da je svijet opet nastao jasnom i jednostavnom evolucijom. Od mnogobrojnih ideja ovoga poglavlja spomenut ćemo također i zanimljivo tumačenje pojave pojma »uzvišenoga« ili potrebe »divljinom« u filozofiji i umjetnosti u novovjekovnom dobu. Taylor ih promatra kao posljedice »isključivoga humanizma«.³⁰ Unutar »isključivoga humanizma« moderni čovjek osjeća se zagušenim, zatvorenim te traži izlaz u idejama uzvišenoga ili u potrebi za divljom mišlju.

U trećem poglavlju, »Širenje svijeta nevjere«, naglašava se promjena od »kozmosa« prema »svemiru«. Moderni čovjek ne doživljava više zbilju kao »kozmos«, odnosno kao strukturiranu i smislenu zbilju koja utječe na njega. On radije progovara o »svemiru«, misleći pod tim na cjelokupnost zbilje koja više ne ugrožava »nepropusnoga« i neranjivoga čovjeka. Doživljava zbilje kao »svemira« postavlja temelje za nevjere i materijalizam, ali također uzrokuje već spomenuti »unakrsni pritisak« između vjere i nevjere.³¹ Ovdje naš pisac izvrsno pokazuje, na temelju već podastarte analize, kako moderni čovjek nije došao do nevjere na temelju »znanosti« i znanstvenih istraživanja, nego na temelju različitih misaonih konstelacija³², o kojima je već bilo govora (»nepropusno sebstvo«, »providonosni deizam«, reformacija, »isključivi humanizam«). Ne ulazeći ovdje u analizu četvrtoga poglavlja, »putanje 19. stoljeća«, prelazimo na četvrtu cjelinu knjige koja je naslovljena »Naracije sekularizacije«.

Taylor tumači moderno doba kao »doba mobilizacije«, pri čemu se »mobilizacija« odnosi ponajprije na duhovna strujanja modernoga doba. Što se tiče religije, kanadski filozof naglašava da se religiju u vremenu sekularizacije ne smije promatrati samo pod vidom njezina nestajanja.³³ Sekularizacija, tako je vidi »vjernik« Taylor³⁴, istovremeno stvara i nove forme religije, tako da sekularizacija ima i pozitivne učinke na religiju: »Struktura modernoga religioznog života pod 'sekularizacijom' destabilizacija je i rekompozicija, proces koji se

²⁹ Usp. *isto*, str. 331s.

³⁰ Kasnije će Taylor tako tumačiti i filozofiju Friedricha Nietzschea. Ona je za njega pokušaj nadilaženja uskoče »isključivoga humanizma«. Taylor će takvo misaono protivljenje »isključivom humanizmu« nazvati »immanentnim protu-prosvjetiteljstvom«.

³¹ C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 360s.

³² Usp. *isto*, str. 366., 388., 564.-569.

³³ *Isto*, str. 436s.

³⁴ *Isto*, str. 437.

može ponoviti više puta.«³⁵ Ovdje bismo spomenuli jednu misao na koju naš pisac upozorava. Prema njemu, i sama Crkva, odnosno katolički kler u određenim je razdobljima, napose u 17. i 18. st., potpao pod utjecaj mobilizacije, a time i racionalizacije. To se očitovalo u kritici i odbacivanju pučkih pobožnosti, što je mnoge vjernike udaljilo od Crkve³⁶.

U poglavlju »doba autentičnosti« Taylor zapravo sažima teze koje su već uglavnom poznate iz njegovih drugih knjiga.³⁷ Ukratko rečeno, od romantizma do danas može se govoriti o »kulturi autentičnosti«: moderni čovjek nastoji pronaći smisao svoga života, njegove vrjednote i zadovoljstva koja su neovisna o onomu što dolazi izvana, od društva, prethodnih pokoljenja, religijskoga ili političkoga autoriteta.³⁸ Nadalje, u »kulturi autentičnosti« kršćanstvo dobiva sve više »žensko obličje«: naglasak na obiteljske vjernosti, krjeposni život protiv »muških osobina« (opijanje, kockanje, šport), ovisnost o autoritetu i drugo. Sve će to imati za posljedicu tihi egzil muškaraca iz kršćanskih Crkava.³⁹ I kršćanstvo se drukčije poima u »doba autentičnosti« spram »doba mobilizacije«. U »doba mobilizacije« kršćanstvo se nastoji živjeti i ostvarivati u preko određenoga društvenog i političkog sustava. Vjera je usko povezana s političkim ili grupnim identitetom (nacionalnost), a prvenstveno se ostvaruje u podupiranju određene društvene etike. Taylor takvo shvaćanje kršćanstva naziva »civilizacijskim«. ⁴⁰ U »doba autentičnosti« napušta se pak takav model

³⁵ *Isto*, str. 461. Zanimljiva su razmišljanja o kršćanstvu u SAD-u (usp. *Isto*, str. 453s). Kršćanske se zajednice u SAD-u uglavnom poimaju denominacijski: nijedna se zajednica ne shvaća superiornom nad drugom, sve su jednakopravne. Ali, ulogu univerzalnosti sada preuzima država, pripadnost »američkoj naciji«. Odatle je razumljiv američki patriotizam. Više o tomu vidi I. RAGUŽ, *Utjecaj 'američke civilne religije'*, u: *Glas Koncila* 17 (2002.), str. 7.

³⁶ Premda su reforme neophodne za život Crkve, potrebno je voditi računa da se reforme ne pretvore u nekakvo »racionalističko čišćenje« kršćanske vjere, čišćenje koje je pogubno za samu vjeru. Vjeri bitno pripada i sve ono što je nesvodivo na puku racionalnost. To je napose slavljenička dimenzija vjere (usp. *Isto*, str. 469s). Taylor tvrdi da to i jest jedan od razloga zašto su protestantske crkvene zajednice sve popularnije u Južnoj Americi. Katolički vjernici sve se manje u prepoznaju u Katoličkoj crkvi koja se posljednjih desetljeća posvetila gotovo isključivo socijalno-političkoj dimenziji kršćanstva (»Teologija oslobođenja«). U protestantskim crkvenim zajednicama pronalaze više dimenzije mirakuloznoga i slavljeničkoga. (*Isto*, str. 503.)

³⁷ Npr. *The ethics of authenticity*, Cambridge - London, 1995.; *Modern social imaginaries*, Durham - London, 2004.

³⁸ C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 475.

³⁹ Usp. *isto*, str. 494.-500. »Feminizacija Crkve« na taj se način pozitivno promatra, kao reakcija na pretjeranu racionalizaciju u novovjekovlju, čiji su nositelji uglavnom muškarci. No, tu postoji opasnost da se crkveni život fiksira isključivo na »ženska svojstva«. Crkva, naprotiv, treba biti također i mjesto konflikata, kritike, projekata itd. Opširnije o tomu I. RAGUŽ, »O muškarcima u feminiziranoj Crkvi«, u: *Okno* 2 (2003), str. 2.

⁴⁰ O problematičnim vidovima reduciranja »kulture« na »civilizaciju« vidi R. SCRUTON, *Culture Counts. Faith and Feeling in a World Besieged*, Encounter Books, New York, 2007.

življenja kršćanske vjere. Premda se ne događa radikalni prekid s elementima »doba mobilizacije«, kršćanstvo se nastoji živjeti prije svega kao osobno iskustvo Boga. Nije više bitna toliko pripadnost određenom nacionalnom identitetu, a često i samoj institucionalnoj Crkvi (»Believing without belonging«).⁴¹

4. Uskoća »isključivoga humanizma«

U zadnjemu poglavlju (»Religija danas«) Taylor sažima svoje viđenje odnosa religije u novovjekovlju, s posebnim osvrtom na kršćanstvo u Sjedinjenim Američkim Državama.⁴² Radi se o sljedećem⁴³. Taylor razlikuje tri modela odnosa kršćanstva i društva na Zapadu: 1. »Paleo-durkheimski« model ili kršćanstvo u društvima »ancién regimea« (razdoblje do Francuske revolucije): kršćanstvo je vezano uz postojeće društvo, jedno je bez drugoga bilo gotovo nezamislivo; naglasak je na Božju prisutnost u svim područjima društvenoga života. 2. »Neo-durkheimski« model ili kršćanstvo odvojeno od društva (»doba mobilizacije«: nakon Francuske revolucije do 1968.), ali koje kani biti utjecajno preko političkoga i društvenoga sustava (»civilizacijsko kršćanstvo«). Taylor tu promjenu naziva »nova« (stvaranje »novih zvijezda«, odnosno metaforički, stvaranje novih misaonih sklopova), ukoliko nastaju najraznovrsniji oblici religije. 3. »Post-durkheimski« model (»doba autentičnosti«; današnje vrijeme) i ostvarenje kršćanske vjere kao osobni odnos prema Bogu. Taylor tu duhovnost naziva i »duhovnošću traganja« (»spirituality of quest«⁴⁴). Unutar takve duhovnosti vjernik prvenstveno traži intenzivan odnos s Bogom, a tek na drugom mjestu dolazi društveno-politička važnost vjere.

⁴¹ Djelomice se možemo složiti s Taylorom. Svakako se danas kršćanstvo manje ostvaruje »civilizacijski«, tj. ono sve manje traži svoj utjecaj preko političkih i društvenih institucija. »Believing without belonging« (»Vjerovati, a ne pripadati«) odnosi se uglavnom na takvo »civilizacijsko kršćanstvo«, ali ne i na sve veću potrebu modernoga čovjeka da »pripada« određenoj religijskoj zajednici koja može i ne mora biti institucionalno strukturirana. U tom smislu može se govoriti o određenom preporodu institucionalnoga u religioznom životu na Zapadu. Dakako, jedan od razloga tomu jest postmodernizam koji više ne nudi opće prihvaćene vrjednote i smjernice za pojedinca, koji je tako uglavnom prepušten samomu sebi.

⁴² Svrćamo na pozornost i na izvrsnu analizu poimanja kršćanstva i prosvjetiteljstva u SAD-u. (C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 524s) Dok se u Europi prosvijećenima i sekularnima postajalo kroz nijekanje kršćanstva (P. L. Berger: »Riječ Bog u Europi je traumatična riječ«), u SAD-u se integracija u američko prosvijećeno društvo događala *preko* kršćanstva.

⁴³ Usp. *isto*, str. 530s.

⁴⁴ *Isto*, str. 542. Razliku između civilizacijskoga kršćanstva i »duhovnost traganja« Taylor još opisuje pojmovima »religiozan« i »duhovan«: za razliku od prijašnjega shvaćanja kršćanstva kao »religije«, današnji čovjek teži biti »duhovan.« (usp. *Isto*, str. 535.)

Time dolazimo i do analize posljednje cjeline Taylorova djela: »Uvjeti vjerovanja«. Kanadski filozof sažima svoje misli o današnjem dobu pojmom »imanentni okvir«. Od mnoštva teza, koje susrećemo u tom poglavlju, izdvojili bismo ono o ambivalentnom doživljaju »imanentnoga okvira« od strane modernoga čovjeka. S jedne strane, »imanentni okvir« omogućuje »neranjivost«, »nepropusnost«, »zatvorenost«, osjećaj slobode i moći, neovisnosti o drugomu, o Bogu. S druge pak strane, moderni čovjek osjeća se sputanim. Tada se događa već spomenuti »unakrsni pritisak«, kojemu je posvećeno cjelokupno drugo poglavlje i nekoliko posljednjih poglavlja knjige, pod naslovom »Dileme«, od kojih ćemo izdvojiti samo dilemu između »humanizma i transcendencije« te je ukratko predstaviti.⁴⁵ Primjerice, kod teme grijeha očituje se dilema humanizma i transcendencije. Moderni čovjek nema više svijesti grijeha, nego radije govori o bolesti, što ima za posljedicu da je terapija pobijedila moralnu teologiju, ili kako naš pisac piše: »Priča o Luciferu nema mjesta u toj etiologiji.«⁴⁶ Ozdravljenje od »bolesti« ne podrazumijeva više obraćenje, rast u mudrosti, novo i dublje promatranje svijeta. Jedan od razloga jest taj što moderni čovjek ne želi prihvatiti nesavršenost svoga svakodnevnog, uobičajenog života koji on promatra kao jedino obzorje svoje egzistencije u logici »isključivoga humanizma« ili »imanentnoga okvira«. Paradoks se sastoji u tomu, tvrdi Taylor, da čovjek na taj način više gubi na svojem dostojanstvu, nego kad priznaje da je grješnik, te preuzima odgovornost za svoja djela. U okviru takve logike »oboljenja« čovjeka se zapravo promatra kao »nesposobnog« te je prepušten gomili najrazličitijih eksperata, terapeuta, liječnika, itd.⁴⁷ Drugim riječima, kanadski filozof tvrdi kako nijekanje »transcendencije« u moderno doba stvara nove poteškoće, odnosno »dileme«.

Stoga veliki niz modernih mislilaca (Tocqueville, Nietzsche, Sorel, Jünger), razočarani uskoćom i površnošću »isključivoga humanizma«, traže izlaz iz njega u nekoj drukčije shvaćenoj transcendenciji (herojstvo, uzvišenost, itd.). Dakle, probleme s »isključivim humanizmom«, kako ga je Taylor izvršno opisao, imaju također i nevjernici, a ne samo vjernici.⁴⁸ U zadnjem poglavlju, »Nemirne granice modernizma«, ističe se upravo taj nemir vjernika i nevjerni-

⁴⁵ Druge dileme: »Protiv osakaćenja«, »Korijeni nasilja«, »Onkraj mizantropije i nasilja«.

⁴⁶ C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 619.

⁴⁷ Usp. *isto*, str. 620. Taylor zapravo ironično upozorava na činjenicu kako se moderni čovjek, želeći se osloboditi od ovisnosti o Crkvi, zapravo izložio još puno većoj ovisnosti koja temeljito ugrožava njegovo dostojanstvo.

⁴⁸ C. TAYLOR, *A Secular Age*, str. 636s.

ka. Naš autor zaključuje da je u moderno doba teško vjerovati i ne vjerovati: »Naše je doba daleko od toga da nas smjesti u ugodnost nevjere.«⁴⁹ Gotovo proročki Charles Taylor završava svoje golemo djelo sa slutnjom da će buduća pokoljenja biti sve nezadovoljnija s granicama »isključivoga humanizma« te će se dati na istraživanje onoga što se nalazi onkraj granica.⁵⁰

Umjesto zaključka

Opsežna studija Charlesa Taylora o novovjekovlju, napose o značenju religije u novovjekovlju, stavlja toga mislioca uz bok drugih velikih mislilaca koji su također pokušali dati svoje viđenje novovjekovlja.⁵¹ Spram drugih knjiga o toj temi, zasluga knjige »Secular Age« sastoji se ponajprije u tomu što je uspjela pokazati svu složenost i slojevitost novovjekovnog doba. Obično se novovjekovno doba pokazuje samo u svjetlu »isključivoga humanizma«, pri čemu se »isključivi humanizam« gotovo uvijek pozitivno i preoptimistično prikazuje: kao konačni smisao koji jedino može čovjeka ispuniti. Taylor je, naprotiv, pokazao kako novovjekovni čovjek u »isključivom humanizmu« nije lišen »unakrsnoga pritiska«, tj. kako se nerijetko »isključivi humanizam« doživljava kao ograničenje te se stoga traži izlaz iz njega u tzv. »protu-prosvjetiteljstvu« ili u traženju nekih novih izričaja transcendencije.⁵² Nadalje, Taylorova studija pokazuje kako se novovjekovno doba, a ni današnji problemi u politici i ekonomiji, uopće ne može razumjeti bez poznavanja kršćanstva, točnije bez poznavanja katoličkoga i protestantskoga kršćanstva.⁵³ Isto tako, knjiga ukazuje na činjenicu da je novovjekovlje negativno utjecalo na kršćansku vjeru, posebice s obzirom na racionalizaciju i discipliniranje (zaborav tjelesnoga elementa) mo-

⁴⁹ Isto, str. 727.

⁵⁰ Isto, str. 770.

⁵¹ Primjerice: O. SPENGLER, *Propast Zapada: obrisi jedne morfologije svjetske povijesti*, 2. sv., Demetra, Zagreb, 1998.-2000.; R. GUARDINI, *Konac Novoga vijeka*, Verbium, Split, 2002.; K. LÖWITH, *Svjetska povijest i događanje spasa*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.; H. BLUMENBERG, *Die Legimität der Neuzeit*, Suhrkamp, Frankfurt, ²1988.

⁵² Taylorova analiza »unakrsnoga pritiska« izražava isto ono o čemu je već prije 40 godina pisao i Joseph Ratzinger/Benedikt XVI.: »Kao što je, dakle, vjernik svjestan da je trajno ugrožen nevjerom te nju mora doživljavati kao svoje stalno iskušenje, tako i nevjerniku vjera znači ugroženost i iskušenje za njegov, prividno, jednom zauvijek zaokružen svijet. Jednom riječju, ne može se pobjeći iz dileme čovjštva. Onaj tko želi pobjeći iz neizvjesnosti vjere, morat će doživjeti neizvjesnost nevjere.« (*Uvod u kršćanstvo. Predavanja o Apostolskom vjerovanju*, Zagreb, KS, ⁴1993., str. 21.)

⁵³ Šteta što Taylor nije više mjesta posveto razlici između katoličke i protestantske vizije koja se očituje u različitom poimanju čovjeka, društva, politike i ekonomije. Također bi bila zanimljiva usporedba katoličke i protestantske vizije s pravoslavnom.

dernoga čovjeka koje je kršćanska vjera nerijetko nekritički prihvaćala. Time je, ironijom slučaja, i sama pogodovala razvoju »isključivoga humanizma«. No, Taylor se ne zadržava samo na negativnim posljedicama novovjekovnoga svjetonazora, već ističe kako je moderno doba djelovalo i pozitivno na vjeru, odnosno omogućilo je druge, nove izričaje kršćanske vjere. U tom smislu »sekularno doba« ne predstavlja samo opasnost nego i šansu za kršćansku vjeru.

Jednom riječju, knjiga Charlesa Taylora predstavlja zasigurno nezaobilazno djelo za dublje razumijevanje suvremenoga doba, njegova nastanka i razvoja te njegovih temeljnih misaonih struktura. Premda su mnoge Taylorove teze o sekularnom dobu problematične, njegovo djelo je od posebne važnosti za teologiju, ukoliko uspijeva pokazati aktualnost kršćanske vjere i za današnjega »nepropusnog subjekta«. Iz Taylorovih analiza može se zaključiti da kršćanska vjera nije samo značajna zbog razumijevanja geneze novovjekovlja, nego ona može biti poticaj jednom drukčijem ostvarenju čovjekove egzistencije, koje je vjerno svim novovjekovnim dostignućima, ali ih istovremeno i kritički nadilazi te donosi nešto novo. Radi se o izazovu novosti kršćanskoga govora o čovjeku, svijetu i Bogu koji može biti nadahnjujući kako za vjernika tako i za nevjernika.

***BELIEVERS AND UNBELIEVERS UNDER
»CROSS PRESSURE« CHARLES TAYLOR ON A SECULAR AGE***

Ivica Raguž, Đakovo

Summary

The article analyzes the recently published book by the Canadian philosopher Charles Taylor called »A Secular Age«. The fundamental thoughts of this extensive work are featured. The article is divided into five sections principally following the chapters of Taylor's book. At the beginning the author presents Taylor's comprehension of the modern age as opposed to the pre-modern period. The differences, peculiarities and perils of both ages are addressed. Thereafter special attention is given to Taylor's reflections on the role of Christian faith in the pre-modern period and in the modern age. Furthermore, significant concepts of Taylor's book are analyzed, such as »exclusive humanism«, »Providential Deism«, »counter-Enlightenment«, »cross pressure« and others. All those and other ideas reflect the multi-layered nature and the complexity of modern times that represent a challenge and a threat to Christian faith, but also a chance for its new expressions and different realizations. In the end, in the closing consideration the work of Charles Taylor is assessed as significant and inescapable for theology since it enables a more comprehensive understanding of modern times. Without understanding of modern times Christian faith is unable to provide either critique, challenge or a true inspiration to the man of the »secular age«.

Key words: *Charles Taylor, modern times, pre-modern period, Christianity, reformation, »exclusive humanism«*